



KAROL SIEMASZKO

 <https://orcid.org/0000-0002-9241-7094>

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

## ***Badania nad przestępczością w Polsce w XX w. z perspektywy kryminologii historycznej***

Badając przestępczość w XX w. w Polsce, badacz musi się zmierzyć ze swoistym zerwaniem ciągłości. Druga wojna światowa, związane z nią zmiany granic państwowych i późniejsze rządy komunistyczne doprowadziły do głębokich i nieodwracalnych przeobrażeń polskiego społeczeństwa. W ich konsekwencji w drugiej połowie XX w. społeczeństwo to stało się wybitnie homogeniczne, a mniejszości narodowe stanowiły tylko niewielki odsetek obywateli zamieszkujących w granicach państwa. Przeobrażeniu uległa także struktura klasowa polskiego społeczeństwa. Reforma rolna przeprowadzona tuż po zakończeniu wojny doprowadziła do całkowitej likwidacji odgrywającej wcześniej bardzo istotną rolę klasy ziemiańskiej. Wszystkie te okoliczności należy wziąć pod uwagę, prowadząc badania nad przestępczością w Polsce w XX w., miały one bowiem niebagatelny wpływ na jej obraz.

Istotnym zagadnieniem w kontekście badań nad przestępczością historyczną pozostaje wyjaśnienie kwestii zakresów pojęć „historia przestępczości” i „kryminologia historyczna”. Niektórzy polscy badacze wskazują, że są to pojęcia synonimiczne<sup>1</sup>. Wydaje się, że jest to jednak pogląd nie do końca trafny. W nauce europejskiej dość wyraźnie rozróżnia się te dwie dziedziny, wskazując, że mają one pewne punkty wspólne, jednakże nie można traktować przywołanych

---

<sup>1</sup> *Przestępczość kryminalna w Europie Środkowej i Wschodniej w XVI–XVIII w.* Red. P. Klint, D. Wojtucki. Księży Młyn Dom Wydawniczy, Warszawa 2017, s. 7.

pojęć jako synonimów. Zagadnienie to było już także podejmowane w polskiej literaturze<sup>2</sup>.

Kryminologia historyczna jest nurtem badawczym obecnym w nauce od kilkudziesięciu lat. Badania mieszczące się w tym nurcie podejmowane są w wielu państwach Europy. Już w 1951 r. ukazała się w Niemczech książka Gustava Radbrucha i Heinricha Gwinnera *Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie*<sup>3</sup>. Odwołując się do nauki niemieckiej, warto przywołać także pracę Dirka Blasiusa, Moniki Pelz i Sebastiana Scheerera *Historische Kriminologie*<sup>4</sup>, wydaną w ramach serii *Kriminalsoziologische Bibliografie*. Dyskusja nad kryminologią historyczną i jej założeniami żywa jest również na gruncie brytyjskim<sup>5</sup>.

Termin „kryminologia historyczna” sugeruje, że omawiany nurt badawczy odwołuje się w swoich założeniach do kryminologii i historii oraz czerpie z dorobku tych dwóch dziedzin. Jednocześnie wskazuje się, że powiązania kryminologii historycznej są ściślejsze z kryminologią niż z historią<sup>6</sup>. Niemniej we współczesnej literaturze można znaleźć także dość kategoryczne stwierdzenie, że kryminologia historyczna nie jest subdyscypliną kryminologii taką, jak choćby penologia<sup>7</sup>. Uważa się, że nie można jej pojmować też jako szkoły czy nurtu w kryminologii opartej na właściwych tylko sobie założeniach teoretycznych czy metodologicznych<sup>8</sup>.

Brytyjscy badacze starają się zogniskować pojęcie kryminologii historycznej wokół pojęcia „czas historyczny”, podkreślając, że terminem „kryminologia historyczna” można objąć właśnie badania prowadzone na podstawie wspomnianej koncepcji „czasu historycznego”<sup>9</sup>. Wydaje się, że przyjęcie tego punktu widzenia prowadzi do definiowania kryminologii historycznej nie przez pryzmat jej założeń metodologicznych, siatki pojęciowej, ale przez pryzmat badań prowadzonych przez poszczególnych badaczy, które koncentrują się wokół „czasu historycznego”.

Inni badacze postrzegają natomiast kryminologię historyczną przez pryzmat historii, wskazując, że realizuje ona swój główny cel, jakim jest odniesienie

---

<sup>2</sup> K. Siemaszko: *Kryminologia historyczna jako kierunek badań nad przestępczością kryminalną*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2020, T. 72, z. 1, s. 247—248.

<sup>3</sup> G. Radbruch, H. Gwinner: *Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie*. K.F. Koehler Verlag, Stuttgart 1951.

<sup>4</sup> D. Blasius, M. Pelz, S. Scheerer: *Historische Kriminologie*. Ludwig Boltzmann Institut für Kriminalsoziologie, Wien 1979 (*Kriminalsoziologische Bibliografie*, Jg. 6, Heft 25).

<sup>5</sup> D. Churchill: *Towards Historical Criminology*. „Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies” 2017, Vol. 21, no. 2, s. 379—386.

<sup>6</sup> *Ibidem*, s. 379—380.

<sup>7</sup> D. Churchill, H. Yeomans, I. Channing: *Historical Criminology*. Routledge, London—New York 2022, s. 150.

<sup>8</sup> *Ibidem*.

<sup>9</sup> *Ibidem*.

wyników badań nad przestępczością historyczną do współczesnych zjawisk, poprzez przede wszystkim przeniesienie pojęć i metod badawczych z historii na obszar studiów nad przestępczością i wymiarem sprawiedliwości<sup>10</sup>.

Trudności w jednoznacznym zdefiniowaniu kryminologii historycznej — zwłaszcza brak jednolitej siatki pojęciowej, brak wypracowanej, wspólnej dla całego kierunku metodologii badawczej — pozwalają na określenie tej dziedziny raczej mianem swoistej strategii prowadzenia badań nad przestępczością historyczną niż mianem właściwego nurtu czy kierunku badawczego cechującego się powszechnie uznanymi paradygmatami<sup>11</sup>.

Badania nad przestępczością historyczną, orzecznictwem sądowym i wymiarem sprawiedliwości odmienne niż kryminologia historyczna będą wykazywały zdaniem zwolenników poglądu o odrębności kryminologii historycznej ściślejsze powiązania z historią i metodologią badawczą przyjmowaną właśnie w tej nauce<sup>12</sup>. Kryminologia historyczna będzie starała się szukać punktów styecznych z badaniami nad współczesną przestępczością, natomiast badania nad przestępczością historyczną będą dotyczyły tylko i wyłącznie przestępczości minionej, przeszłej. Niemniej we współczesnej nauce podkreśla się także interdyscyplinarny charakter badań nad przestępczością i wymiarem sprawiedliwości w sprawach karnych, szczególnie silne powiązania między naukami społecznymi i historią przestępczości<sup>13</sup>. Wydaje się zatem, że kryminologia historyczna i historia przestępczości stanowią zbliżony obszar dociekań naukowych, choć nie można uznać, że są to dziedziny w pełni tożsame.

W ostatnim trzydziestoleciu w Polsce pojawia się coraz więcej badań odnoszących się do przestępczości historycznej i historii wymiaru sprawiedliwości w XX w. Przy tym w pierwszych kilkunastu latach po przełomie politycznym 1989 r. polscy badacze zajmowali się zwłaszcza zagadnieniami przestępczości politycznej w Polsce Ludowej, sądownictwem wojskowym okresu stalinizmu. Poza głównym nurtem zainteresowania pozostawała natomiast przestępczość kryminalna. Takie rozłożenie akcentów wiązało się przede wszystkim z koniecznością wyjaśnienia i zbadania zbrodni sądowych pierwszych lat powojennych. Stąd pojawiały się liczne publikacje poświęcone stalinowskim zbrodniom sądowym, sądom wojskowym, ich działalności orzecniczej i obsadzie personalnej.

Wśród tego rodzaju prac należy m.in. wskazać publikację Marii Turlejskiej *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944—1945*<sup>14</sup>

<sup>10</sup> P. Knepper: *Historical Criminology*. In: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Eds. G. Bruinsma, D. Weisburd. Springer, New York 2014, s. 25.

<sup>11</sup> K. Siemaszko: *Kryminologia historyczna jako kierunek...*, s. 249—250.

<sup>12</sup> D. Churchill: *Towards...*, s. 381.

<sup>13</sup> P. Knepper, A. Johansen: *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*. Oxford University Press, New York 2016, s. 1—2.

<sup>14</sup> M. Turlejska: *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944—1945*. Aneks, Londyn 1989.

oraz Jerzego Poksińskiego „*My sędziowie, nie od Boga*” — z dziejów Sądownictwa Wojskowego PRL 1944—1956: materiały i dokumenty<sup>15</sup>. Bibliografię opublikowanych w latach dziewięćdziesiątych XX w. prac naukowych i publicystycznych odnoszących się do problematyki prawa karnego, sądownictwa oraz sytuacji politycznej w Polsce Ludowej w latach 1945—1956 zebrał i usystematyzował Andrzej Rzepliński<sup>16</sup>. Wydaje się zatem bezcelowe szczegółowe ich omawianie. W pierwszej dekadzie XXI w. wiele opracowań poświęcono poszczególnym wojskowym sądom rejonowym. Wśród tych prac należy wskazać m.in. monografię autorstwa Filipa Musiała dotyczącą działalności krakowskiego WSR<sup>17</sup>, a także książkę Rafała Leśkiewicza, który badał działalność WSR w Poznaniu — *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946—1955)*<sup>18</sup>. Bohdan Łukaszewicz natomiast zajmował się działalnością olsztyńskiego WSR w tomie pt. *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946—1955. Szkice do monografii*<sup>19</sup>. Organizację, personalia oraz orzecznictwo WSR w Gdańsku przedstawił z kolei Dariusz Burczyk w rozprawie *Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku (1946—1955)*<sup>20</sup>. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie omówiła natomiast Ewa Leniart w książce *Skazani za antykomunizm. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie (1946—1954/1955)*<sup>21</sup>.

Wśród ostatnio wydanych prac dotyczących orzecznictwa wojskowych sądów rejonowych należy wskazać opracowanie Krzysztofa Bokwy, Pawła Magier, Radosława Pałosa i Jakuba Pokoja *Praktyka orzecznicza wojskowych sądów rejonowych w Katowicach i w Krakowie w sprawach politycznych w okresie stalinowskim*<sup>22</sup>. Autorzy nie tylko prezentują orzeczenia tytułowych wojskowych sądów rejonowych, ale także przedstawiają analizę tego orzecznictwa.

Z zainteresowaniem badaczy spotyka się również zagadnienie przestępczości politycznej w świetle orzecznictwa sądów powszechnych. Warto w tym kontekście wymienić choćby książkę Zdzisława Biegańskiego *Sądownictwo i skazani*

<sup>15</sup> J. Poksiński: „*My sędziowie, nie od Boga*” — z dziejów Sądownictwa Wojskowego PRL 1944—1956: materiały i dokumenty. Warszawska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1996.

<sup>16</sup> Państwo bezprawia — Polska Ludowa 1944—1956. Bibliografia prac naukowych i publicystycznych za lata 1989—1996. Red. A. Rzepliński. „*Studia Iuridica*” 1998, T. 35, s. 219—289.

<sup>17</sup> F. Musiał: *Polityka czy sprawiedliwość. Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946—1955)*. Societas Vistulana, Kraków 2005.

<sup>18</sup> R. Leśkiewicz: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946—1955)*. Wydawnictwo IPN, Warszawa—Poznań 2009.

<sup>19</sup> B. Łukaszewicz: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946—1955. Szkice do monografii*. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn 2000.

<sup>20</sup> D. Burczyk: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku (1946—1955)*. Wydawnictwo IPN, Gdańsk 2012.

<sup>21</sup> E. Leniart: *Skazani za antykomunizm. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie (1946—1954/1955)*. Wydawnictwo IPN, Rzeszów 2016.

<sup>22</sup> K. Bokwa, P. Magiera, R. Pałosz, J. Pokoj: *Praktyka orzecznicza wojskowych sądów rejonowych w Katowicach i w Krakowie w sprawach politycznych w okresie stalinowskim*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2020.

na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956<sup>23</sup>. Do tego rodzaju prac należy zaliczyć również monografię Krzysztofa Sidorkiewicza pt. *Represje wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956*<sup>24</sup>. Autor ten jeden z rozdziałów swojej książki poświęcił działalności orzeczniczej kujawskich sądów okręgowych. Przepisów politycznych przewidywanych przez dekret z 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa<sup>25</sup>, czyli tzw. mały kodeks karny, dotyczy z kolei monografia Karola Siemaszki pt. *W trudnym okresie odbudowy państwa. Tak zwany mały kodeks karny w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1946—1950*<sup>26</sup>.

Warto w tym miejscu zastanowić się, czy badania nad historią przestępczości politycznej mogą mieścić się w zakresie kryminologii historycznej. Wydaje się, że nie ma po temu większych przeszkód, tym bardziej że przestępczość polityczna bywa także przedmiotem zainteresowania kryminologii, przede wszystkim teorii socjologicznych<sup>27</sup>. We współczesnej nauce podkreśla się wszak, że najbardziej udaną próbę zdefiniowania przestępcy politycznego podjął Robert Merton, opisując cechy charakterystyczne dla nonkonformistów<sup>28</sup>.

Podobnie jak w wypadku badań nad przestępczością kryminalną również w przypadku przestępczości politycznej można argumentować, że istotne w tego rodzaju badaniach jest odniesienie się do „czasu historycznego”, przy czym analogicznie do badań nad historią przestępczości kryminalnej w wypadku badań nad historyczną przestępczością polityczną trudno uchwycić wyraźną granicę między historią przestępczości politycznej a kryminologią historyczną. Podobnie zatem wskazać trzeba, że również kryminologia historyczna będzie jedynie swego rodzaju strategią badawczą.

Jak wspomniano, w pierwszych dekadach po przełomie politycznym 1989 r. przestępczość kryminalna w Polsce w XX w. pozostawała poza głównym obszarem zainteresowania badaczy. Wiązało się to, jak zasygnalizowano, z koniecznością dogłębnego badania kwestii łączących się ze stalinowskim sądownictwem,

<sup>23</sup> Z. Biegański: *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2003.

<sup>24</sup> K. Sidorkiewicz: *Represje wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956*. Mado, Toruń 2005.

<sup>25</sup> Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa (Dz.U. z 1946 r., nr 30, poz. 192).

<sup>26</sup> K. Siemaszko: *W trudnym okresie odbudowy państwa. Tak zwany mały kodeks karny w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1946—1950*. Wydawnictwo IPN, Warszawa 2015.

<sup>27</sup> L. Falandysz, K. Poklewski-Koziół: *Przestępczość polityczna — zarys problematyki*. „Archiwum Kryminologii” 1989, T. 16, s. 195—197.

<sup>28</sup> Ibidem, s. 195.

ale wpływ na ten stan rzeczy miała także stosunkowo bliska jeszcze wówczas perspektywa czasowa. Stan ten ulega jednak zmianie i w ostatnim czasie pojawia się coraz więcej prac dotyczących przestępczości kryminalnej w okresie II Rzeczypospolitej, podczas drugiej wojny światowej i w pierwszych latach Polski Ludowej. Zagadnienie przestępczości seksualnej w II Rzeczypospolitej podjął Mateusz Rodak w artykule *Przestępstwo zgwałcenia i jego sprawcy w II Rzeczypospolitej. Próba wstępnej charakterystyki*<sup>29</sup>. Problem przestępczości seksualnej w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX stulecia omówił Bartłomiej Międzybrodzki w tekście *Problematyka przestępczości seksualnej w latach 40. i 50. XX wieku. Trudności badawcze*<sup>30</sup>. Kwestię przestępczości kobiet na ziemiach polskich w XIX i XX stuleciu przedstawiła Milena Zajkowska w artykule *Przestępczość kobiet na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*<sup>31</sup>. Tematykę przestępczości kobiet podejmowała także Emilia Płońska, bazując na przykładzie wybranych spraw sądowych, w tekście *Głośne procesy kobiet w II Rzeczypospolitej — perspektywa kryminologiczna*<sup>32</sup>. Przestępczość Żydów w okresie drugiej wojny światowej w świetle orzecznictwa polskiego Sądu Okręgowego w Krakowie była natomiast przedmiotem opracowania Alicji Jarkowskiej *Criminal Cases Involving Jews Heard in Krakow District Court in the Period 1939—1944. A Contribution to Further Research*<sup>33</sup>. Kwestie związane z czynami przestępczymi w okresie wojennym i powojennym bywają poruszane także w ramach prac odnoszących się do szerszego zakresu tematycznego. W tym kontekście warto przywołać choćby monografię Marcina Zaręby *Wielka trwoga. Polska 1944—1947*<sup>34</sup>.

Warto też dodać, że w ostatnich latach powstają również prace dyplomowe poruszające różne aspekty przestępczości historycznej<sup>35</sup>. Może to świadczyć o wzroście zainteresowania tym obszarem badawczym, szczególnie wśród seminarzystów i doktorantów. Bez wątplenia tendencja ta stanowi dobrą prognozę

---

<sup>29</sup> M. Rodak: *Przestępstwo zgwałcenia i jego sprawcy w II Rzeczypospolitej. Próba wstępnej charakterystyki*. „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2013, T. 18, s. 131—148.

<sup>30</sup> B. Międzybrodzki: *Problematyka przestępczości seksualnej w latach 40. i 50. XX wieku. Trudności badawcze*. „Sensus Historiae” 2013, Vol. 10, s. 39—62.

<sup>31</sup> M. Zajkowska: *Przestępczość kobiet na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2020, T. 19, z. 2, s. 217—240.

<sup>32</sup> E. Płońska: *Głośne procesy kobiet w II Rzeczypospolitej — perspektywa kryminologiczna*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, T. 17, z. 2, s. 141—163.

<sup>33</sup> A. Jarkowska: *Criminal Cases Involving Jews Heard in Krakow District Court in the Period 1939—1944. A Contribution to Further Research*. “Holocaust Studies” 2022, Vol. 28, Issue 2, s. 163—190.

<sup>34</sup> M. Zaremba: *Wielka trwoga. Polska 1944—1947*. Znak, Kraków 2012.

<sup>35</sup> Por. praca magisterska S. Kućki napisana pod kierunkiem A. Patka: S. Kućka: *Przestępczość Żydów w województwie krakowskim w latach 1918—1939 w świetle wybranych tytułów współczesnej prasy*. Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego. <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/269141> [dostęp: 29.01.2022].

co do przyszłego rozwoju zarówno badań nad przestępczością historyczną, jak i badań kryminologiczno-historycznych w Polsce.

Odnosząc się do kwestii badań kryminologiczno-historycznych i badań związanych tylko do przestępczości historycznej, nie można pominąć problemu źródeł. W warunkach polskich jest on bez wątpienia istotny. Pamiętać bowiem należy, że w wyniku działań wojennych część akt sądowych, prokuratorskich, które stanowią podstawowe źródło dla tego rodzaju badań, została bezpowrotnie utracona. Ponadto wpływ na ilość zachowanych źródeł miało także realizowanie postanowień przepisów rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 czerwca 1937 r. o przechowywaniu i niszczeniu akt i ksiąg w sprawach sądowych i administracji sądowej<sup>36</sup>.

Przepis § 3 przywołanego rozporządzenia zaliczał do akt kategorii A, a więc o charakterze trwałym, po jednej typowej sprawie karnej z każdego pięcioletnia, z każdego artykułu kodeksu karnego i ustaw szczególnych. Pozostałe akta w sprawach karnych zaliczono do kategorii B. Według § 10 rozporządzenia w sprawach o zbrodnie całe akta należało przechowywać przez 30 lat. W sprawach o występki należało natomiast przez 20 lat przechowywać akty oskarżenia, protokoły rozpraw, prawomocne orzeczenia kończące postępowanie i dokumenty stwierdzające wykonanie lub darowanie kary. Akta spraw, w których postępowanie umorzono z powodu amnestii, przechowywano przez 10 lat, a akta wszystkich pozostałych spraw — przez 5 lat. Wykonywanie przepisów wspomnianego rozporządzenia istotnie wpłynęło na ilość zachowanego materiału archiwalnego z pierwszych lat po zakończeniu drugiej wojny światowej. Z tego względu często dość trudne jest określenie liczby spraw wpływających do poszczególnych sądów okręgowych w latach 1945—1950.

Utrudnieniem w dostępie do źródeł archiwalnych dotyczących przestępczości w drugiej połowie XX w. jest również przepis art. 16 b ust. 2 pkt 4 ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym, wedle którego dokumentacja spraw sądowych i postępowań dochodzeniowych podlega udostępnieniu dopiero po 70 latach od uprawomocnienia się orzeczenia lub zakończenia postępowania<sup>37</sup>. Przepis ten znacząco ogranicza dostęp do archiwaliów, przede wszystkim akt sądowych w sprawach o przestępstwa kryminalne, które przechowywane są w zasobach Archiwów Państwowych. Obecnie możliwy jest bowiem dostęp do akt spraw karnych zakończonych prawomocnie nie później niż w 1952 r., a więc niedostępne pozostają akta wielu spraw rozpoznawanych przez sądy w okresie stalinowskim. Pamiętać przy tym należy, że prawo karne w Polsce Ludowej odgrywało także rolę istotnego instrumentu politycznego i regulatora stosunków gospodarczych. Zatem część spraw o takie choćby

<sup>36</sup> Dz.U. R.P. z 1937 r., nr 42, poz. 335.

<sup>37</sup> Dz.U. z 2020 r., poz. 164.

przestępstwa urzędnicze, jak czyn z art. 286 k.k. z 1932 r., miała odcień polityczny<sup>38</sup>. Na marginesie dodać należy, że takim ograniczeniom nie podlegają akta sądowe i prokuratorskie znajdujące się w zasobach archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej. Tego rodzaju niejednolite rozwiązanie prawne, uzależniające dostęp do akt sądowych w istocie od miejsca ich przechowywania, jest niezrozumiałe i znacząco ogranicza możliwości prowadzenia badań kryminologiczno-historycznych w odniesieniu do przestępczości w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Odnosząc się do liczby zachowanych akt sądowych z pierwszych 5 lat po zakończeniu drugiej wojny światowej, należy wskazać, że wyjątkowy na tle pozostałych zespołów archiwalnych wydaje się Zespół Sądu Okręgowego w Krakowie. W Archiwum Narodowym w Krakowie zachowała się większość akt spraw karnych z tego okresu, a także repertoria sądowe<sup>39</sup>. Odmiennie wygląda ta kwestia w wypadku zespołów archiwalnych innych polskich sądów okręgowych z lat 1945—1950. W Zespole Sądu Okręgowego w Poznaniu, obejmującym wspomniany okres, znajduje się tylko 17 jednostek zawierających akta spraw o przestępstwa przewidziane w przepisach kodeksu karnego z 1932 r.<sup>40</sup> W zespołach archiwalnych sądów okręgowych w Zielonej Górze, Gorzowie Wielkopolskim oraz w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli zachowało się jedynie kilkadziesiąt jednostek archiwalnych obejmujących akta spraw o przestępstwa kryminalne rozpoznanych w latach 1945—1950<sup>41</sup>.

Zachowane akta sądowe wydają się podstawowymi źródłami dla prowadzenia badań nad przestępczością w Polsce w XX w. Niemniej z uwagi na stosunkowo niewielką liczbę zachowanych akt nie będą one odzwierciedlały całokształtu przestępczości. Uzupełnieniem dla badań akt są statystyki kryminalne, jednak pamiętać należy, że również one, szczególnie w pierwszym okresie po zakończeniu wojny, cechowały się daleko idącą niedokładnością<sup>42</sup>. Wydaje się, że niewielkie znaczenie dla badań kryminologiczno-historycznych będą miały publikowane wspomnienia, pamiętniki odnoszące się do okresu II Rzeczypospolitej oraz czasu wojny i lat powojennych. W tego typu publikacjach, szczególnie dotyczących pierwszych lat po drugiej wojnie światowej, nierzadko znajdują się informacje odnoszące się do przestępczości, przede wszystkim

<sup>38</sup> A. Stawarska-Rippel: *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944—1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 70—71.

<sup>39</sup> K. Siemaszko: *Akta polskich sądów okręgowych jako źródła do badań nad przestępczością powojenną (1945—1950) na wybranych przykładach*. „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2020, T. 13, z. 1, s. 54.

<sup>40</sup> Por. Inwentarz zespołu, Sąd Okręgowy w Poznaniu, Archiwum Państwowe w Poznaniu, sygn. akt 53/1765/0.

<sup>41</sup> K. Siemaszko: *Akta polskich sądów okręgowych...*, s. 54.

<sup>42</sup> P. Majer: *Przestępczość w Polsce w latach 1944—1956. Próba zestawień sumarycznych na podstawie materiałów własnych aparatu policyjnego*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, T. 71, z. 2, s. 62—63.



przeciwko mieniu<sup>43</sup>. Niemniej mogą one stanowić jedynie drobne uzupełnienie badań. Podobnie niewielkie znaczenie dla badań nad przestępczością historyczną w XX w. w Polsce, przede wszystkim z uwagi na upływ czasu, będą miały relacje żyjących jeszcze świadków. Zatem wydaje się, że w badaniach kryminologiczno-historycznych zarówno źródła historii mówionej, jak i badania sondażowe nie będą odgrywały wielkiej roli.

Prowadzenie badań kryminologiczno-historycznych nad dwudziestowieczną przestępczością w Polsce jest zadaniem dość wymagającym. Występujące prawne ograniczenia w dostępie do źródeł są bez wątpienia jednym z istotnych czynników wpływających na realne możliwości badawcze. Wydaje się jednak, że prowadzenie badań szczególnie nad powojenną przestępczością kryminalną jest istotnym zadaniem badawczym, które może przyczynić się także do głębszego wyjaśnienia i poznania mechanizmów funkcjonowania państwa komunistycznego, w tym wykorzystywania przepisów prawa karnego w walce politycznej. Jednocześnie wiarygodne badania nad przestępczością powojenną pozwalają na rzeczową ocenę postaw i zachowań kadr sędziowskich wobec wymagań stawianych przez nową, komunistyczną władzę. W tym kontekście oceniać trzeba choćby wysoki współczynnik uniewinnień w sprawach o przestępstwa szczególnie niebezpieczne w okresie odbudowy państwa, przewidywane przez tzw. mały kodeks karny, a należące do właściwości sądów powszechnych<sup>44</sup>. Bez wątpienia zatem popularyzacja badań kryminologiczno-historycznych czy też badań nad przestępczością historyczną, także wśród doktorantów i seminarzystów, może przyczynić się do rozwoju tego interesującego obszaru badań na pograniczu historii prawa, kryminologii oraz socjologii i tym samym do poszerzenia zakresu dostępnej wiedzy na temat historii polskiego społeczeństwa w XX w.

## *Bibliografia*

### *Archiwalia*

Inwentarz zespołu, Sąd Okręgowy w Poznaniu, Archiwum Państwowe w Poznaniu, sygn. akt 53/1765/0.

---

<sup>43</sup> Por. np. *Osadnicy. Nowe życie Kresowiaków na Ziemiach Zachodnich. Nadzieje i niemoc wobec władzy ludowej*. Oprac. A. Knyt. Karta — PWN, Warszawa 2016, s. 20—21.

<sup>44</sup> W Sądzie Okręgowym w Krakowie współczynnik uniewinnień w sprawach o przestępstwa przewidywane przez tzw. mały kodeks karny wahał się od 16% w 1947 r. do 48% w 1948 r., por. K. Siemaszko: *W trudnym okresie odbudowy...*, s. 324.

## Akty prawne

- Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa (Dz.U. z 1946 r., nr 30, poz. 192).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 czerwca 1937 r. o przechowywaniu i niszczeniu akt i ksiąg w sprawach sądowych i administracji sądowej (Dz.U. R.P. z 1937 r., nr 42, poz. 335).
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym (Dz.U. z 2020 r., poz. 164).

## Opracowania

- Biegański Z.: *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2003.
- Blasius D., Pelz M., Scheerer S.: *Historische Kriminologie*. Ludwig Boltzmann Institut für Kriminalsoziologie, Wien 1979 (Kriminalsoziologische Bibliografie, Jg. 6, Heft 25).
- Bokwa K., Magiera P., Pałosz R., Pokoj J.: *Praktyka orzecznicza wojskowych sądów rejonowych w Katowicach i w Krakowie w sprawach politycznych w okresie stalinowskim*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2020.
- Burczyk D.: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku (1946—1955)*. Wydawnictwo IPN, Gdańsk 2012.
- Churchill D.: *Towards Historical Criminology*. “Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies” 2017, Vol. 21, no. 2, s. 379—386.
- Churchill D., Yeomans H., Channing I.: *Historical Criminology*. Routledge, London—New York 2022.
- Falandysz L., Poklewski-Koziół K.: *Przestępczość polityczna — zarys problematyki*. „Archiwum Kryminologii” 1989, T. 16, s. 189—210.
- Jarkowska A.: *Criminal Cases Involving Jews Heard in Krakow District Court in the Period 1939—1944. A Contribution to Further Research*. “Holocaust Studies” 2022, Vol. 28, Issue 2, s. 163—190.
- Knepper P.: *Historical Criminology*. In: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Eds. G. Bruinsma, D. Weisburd. Springer, New York 2014.
- Knepper P., Johansen A.: *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*. Oxford University Press, New York 2016.
- Leniart E.: *Skazani za antykomunizm. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie (1946—1954/1955)*. Wydawnictwo IPN, Rzeszów 2016.
- Leśkiewicz R.: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946—1955)*. Wydawnictwo IPN, Warszawa—Poznań 2009.
- Łukaszewicz B.: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946—1955. Szkice do monografii*. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn 2000.
- Majer P.: *Przestępczość w Polsce w latach 1944—1956. Próba zestawień sumarycznych na podstawie materiałów własnych aparatu policyjnego*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, T. 71, z. 2, s. 59—87.

- Międzybrodzki B.: *Problematyka przestępczości seksualnej w latach 40. i 50. XX wieku. Trudności badawcze*. „Sensus Historiae” 2013, Vol. 10, s. 39—62.
- Musiał F.: *Polityka czy sprawiedliwość. Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946—1955)*. Societas Vistulana, Kraków 2005.
- Osadnicy. Nowe życie Kresowiaków na Ziemiach Zachodnich. Nadzieje i niemoc wobec władzy ludowej*. Oprac. A. Knyt. Karta — PWN, Warszawa 2016.
- Państwo bezprawia — Polska Ludowa 1944—1956. Bibliografia prac naukowych i publicystycznych za lata 1989—1996*. Red. A. Rzepliński. „Studia Iuridica” 1998, T. 35, s. 219—289.
- Płońska E.: *Głośne procesy kobiet w II Rzeczypospolitej — perspektywa kryminologiczna*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, T. 17, z. 2, s. 141—163.
- Poksiński J.: *„My sędziowie, nie od Boga” — z dziejów Sądownictwa Wojskowego PRL 1944—1956: materiały i dokumenty*. Warszawska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1996.
- Przestępczość kryminalna w Europie Środkowej i Wschodniej w XVI—XVIII w.* Red. P. Klint, D. Wojtucki. Księży Młyn Dom Wydawniczy, Warszawa 2017.
- Radbruch G., Gwinner H.: *Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie*. K.F. Koehler Verlag, Stuttgart 1951.
- Rodak M.: *Przestępstwo zgwałcenia i jego sprawcy w II Rzeczypospolitej. Próba wstępnej charakterystyki*. „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2013, T. 18, s. 131—148.
- Sidorkiewicz K.: *Represje wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956*. Mado, Toruń 2005.
- Siemaszko K.: *Akta polskich sądów okręgowych jako źródła do badań nad przestępczością powojenną (1945—1950) na wybranych przykładach*. „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2020, T. 13, z. 1, s. 51—60.
- Siemaszko K.: *Kryminologia historyczna jako kierunek badań nad przestępczością kryminalną*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2020, T. 72, z. 1, s. 241—251.
- Siemaszko K.: *W trudnym okresie odbudowy państwa. Tak zwany mały kodeks karny w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1946—1950*. Wydawnictwo IPN, Warszawa 2015.
- Stawarska-Rippel A.: *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944—1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006.
- Turlejska M.: *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944—1945*. Aneks, Londyn 1989.
- Zajkowska M.: *Przestępczość kobiet na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2020, T. 19, z. 2, s. 217—240.
- Zaremba M.: *Wielka trwoga. Polska 1944—1947*. Znak, Kraków 2012.

## Repozytoria cyfrowe

- Kućka S.: *Przestępczość Żydów w województwie krakowskim w latach 1918—1939 w świetle wybranych tytułów współczesnej prasy*. Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego. <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/269141> [dostęp: 29.01.2022].

Karol Siemaszko

## **Kriminalität in Polen des 20. Jahrhunderts aus der Sicht der historischen Kriminologie**

**Schlüsselwörter:** Kriminalität, historische Kriminologie, Geschichte der Kriminalität

**Zusammenfassung:** Die Kriminalität in Polen des 20. Jahrhunderts stellt ein äußerst interessantes Thema dar. Der Zweite Weltkrieg und die Zeit des Kommunismus führten zu einer tiefgreifenden Transformation der polnischen Gesellschaft, was sich auch auf die Kriminalität im weiteren Sinne (kriminelle und politische Straftaten) auswirkte. Bei der Erforschung der Kriminalitätsgeschichte des 20. Jahrhunderts wird auf viele wichtige Probleme im Zusammenhang mit rechtlichen Beschränkungen gestoßen, wie etwa im Hinblick auf Zugang zu den Quellen bzw. deren Erhaltungszustand. Dennoch scheint es, dass die historische Kriminalitätsforschung dazu beitragen kann, das Wissen über die polnische Gesellschaft des 20. Jahrhunderts zu vertiefen.

Karol Siemaszko

## **Criminality in Poland in the 20th Century from the Perspective of Historical Criminology The State of Research**

**Keywords:** criminality, historical criminology, history of crime

**Summary:** Criminality in 20<sup>th</sup>-century Poland is an extremely interesting issue. World War II and the period of communism led to a profound transformation of Polish society, which also influenced broadly understood criminality (including political crimes). While studying twentieth-century history of criminality, researchers encounter numerous and considerable challenges; chief among them are: legal limitations in the access to sources and poorly preserved sources. Despite these and other obstacle, historical research, including historical criminology, may contribute to the deepening of the knowledge about Polish society in the 20<sup>th</sup> century.